

Risti ja lounatuuli. Rauman seurakunnan historia keskiajalta vuoteen 1640, Anu Lahtinen & Miia Ijäs (toim), Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Rauman seurakunta: Helsinki 2015. 320 s., 77 kuvaa.

Suomen paikallishistorioiden kirjoituksessa ollaan siirtymässä uudenlaiseen maailmaan. Yhtenä vakuuttavimmista vanhemman ajan tutkimuksen peltoa kyntäneistä nuorista ja keskipolven tutkijoista voi mainita Tapio Salmisen, joka ensin Kokemäen ja Harjavallan historiallaan (2007) ja aivan hiljattain Helsingin pitäjän historiallaan (2013, ruotsiksi 2015) on näyttänyt, kuinka syvälle maaperää voi kääntää samoin kuin uusia kyntökeinoja kehittää ja käyttää. Silloin tosin tarvitaan ymmärtävät taloudelliset taustavoimat, joiden aika ei kulu, ainakaan pääosin, pikkupennien laskemiseen.

Tässä arvostelussa otetaan esille avaus Rauman kaupungista, jonka seurakunta päätti sijoittaa rahansa hyvin tilaamalla kaupungin, sen ympäristön ja laajemmankin alueen historian kirkon ja seurakunnan näkökulmasta. Kirjoitushankkeen alku palautuu vuoteen 2007 vuoden 2010 kuitenkin ollessa ratkaiseva. Silloin historiatoimikunta houkutteli Anu Lahtisen, muutamaa vuotta aikaisemmin tutkimuksellaan Flemingin suvun naisista 1400-luvun lopulta 1600-luvun alkuun tohtoroituneen vankan tason osajaan, kokoamaan ja vetämään kirjoittajaryhmää.

Kirja on jäsenetty kolmeen päälukuun Keskiaika, Reformaatio ja Sotien ja rakentamisen vuodet. Jako on hyvä, vaikka hiukan kummastuttaa Elina Räsäsen keskiaikaisia alttarikaappeja ja veistoksia koskevan kirjoituksen sijoitus Reformaatio-päälukuun. Reima Välimäen luku Rauman historiankirjoituksen historiasta puolestaan istuisi paremmin kirjan ensimmäiseen kuin viimeiseen päälukuun. Viitteiden, 45 sivua, sekä lähteiden ja kirjallisuuden, 20 sivua, määrä on vähintäänkin tyydyttävä.

Liitteet tukevat tekstiä – erikoisesti jesuiittakollegioihin Suomesta 1500-luvulla lähteneiden nuorukaisten luettelo henkilötietoineen on erinomainen. Asianmukainen hakemisto henkilöistä olisi vain kaivannut toisenkin jalan nimittäin paikannimi- ja yhteisöhakemiston. Markus Itkosen taitto on yksinkertainen ja onnistunut. Hänen syytään ei ole, että kuvamateriaali on laadullisesti epätasaista.

Kirjaan kirjoittaneita on peräti 14. Ratkaisun hyvänä puolena on monipuolisen ja monia erikoiskysymyksiä omakohtaisesti selvittäneiden tieteen ammattilaisten panos, huonona taas työn paikoittainen hajanaisuus. Edellinen kuitenkin voittaa, ja voi vain toivoa, että samankaltaisella konseptilla mutta tiiviimmällä editoinnilla jatkettaisiin tulevaisuudessakin muiden kohteiden osalta. Yksittäisen tutkijan saavutukset ovat toki syystä paikallaan.

Kirjan pääkirjoittaja on Tuula Hockman, Ingeborg Akesdotterista ja hänen suvustaan 2006 väitellyt pitkän linjan keskiajantutkija. Työ alkaakin hänen kolmella kirjoituksellaan. Ensimmäisen, Vanhan kirkon muisti -nimellä varustetun luvun tehtävä on johdattaa lukija varhais historian, kaupungin lähiympäristön ja kaupungin perustamisen kautta aiheeseen. Tämä tapahtuu pääosin varmasti ja hallitusti, joskin muutamasta näkökulmasta voi mainita. Esimerkiksi ajatusmalli, jonka mukaan kristinusko ensi vaiheessa saavutti juuri rannikon, seuraa melko epäuskottavasta ja mekanistisesta oletuksesta, jonka mukaan kristinuskoa tuotiin periferian kautta keskuksiin. Sen perusteella, mitä tiedetään kristillisestä käännytystyöstä Euroopassa, sen ensimmäisistä 500–600-lukujen ilmiöistä alkaen aina viime vuosisadalle, se suuntautui jokseenkin poikkeuksetta erilaisiin joko taloudellisiin, uskonnollisiin tai poliittisiin keskuksiin – usein kaikkien näiden yhteenliittymiin. Ruotsin kuningaskunnan ja Uppsalan arkkihiippakunnan alueelta sopii mainita sattuvana esimerkkinä lähetysmies Anskarın tulo 830-luvulla: hän ei asettunut syrjäseudun rannikolle, vaan Keski-Ruotsin kaupan keskukseen Birkaan – veden lähelle toki mutta tiheästi asuttuun, dynaamiseen ja vauraaseen Mälarenin laaksoon. Rauman lähellä olevan Saukon saaren ”1100-luvun” metalliristin todistusarvo on tässä mielessä vähintään niukka. On sitä paitsi syytä kyseenalaistaa esineen ikäys: se vaikuttaa modernilta. Myöskään esimerkiksi Reksaaren ja Nummen kylän löytöpaikkojen samoin kuin muiden kohteiden asettaminen todistajiksi kristinuskon tulosta Rauman seudulle ei ole uskottavaa, sillä niitä ei ole mahdollista ajoittaa puhumatta muusta kontekstualisoinnista ja identifioinnista. Kirjoituksessa esitetyissä tulkinnoissa elävät edelleen

1800-luvun orastavan muinaistutkimuksen ja Suomen kristillistymisen tutkimuksen alkuvaiheen patrioottiset toiveet ja muun muassa niiden seurauksena suoraviivaiset johtopäätökset.

Samaan kokonaisuuteen liittyen vaikuttaa huonosti perustellulta arvioida Rauman rannikolla noin vuosina 1220–1250 eletyn ”kappeleiden aikaa”. Termi kappeli on tässä vähemmän perusteltu – kirjoittaja ehkä on tarkoittanut ilmaisua yksityiskirkko. Alueella ei ole muutenkaan merkkejä ennen 1300-lukua vallinneesta vahvasta pysyvstä (maanviljelys)asutuksesta, joka olisi ”tuottanut” kirkkorakennuksia palvontapaikoikseen. Sen sijaan tällaisia alueita voi päätellä olleen väljästi määritellen Rauman rannikon mantereenpuolella, pääosin Euran ja Köyliön alueilla. Tänne muodostui rautakauden jälkipuoliskolla huomattavan tiheä ja vauras maatalouden ja kaupan vyöhyke, jonka asutus jatkui pysyvänä ja vahvana keskiaikaan. Rannikko, Rauman seutu, oli ensimmäisen Kristuksen syntymän jälkeisen vuosituhannen loppupuolella ja seuraavan alussa nykyisten tietojen mukaan taloudellisesti harvaan ja satunnaisesti asuttua takamaata, kuten vakiintuneen arkeologisen tutkimuksen tiedot esimerkiksi Kappelinluhdasta osaltaan kertovat (Jari Sjölundin kaivausten perusteella ks. Keskiajan kaupungit: Rauma, 1983).

Rauman kaupungin varhaisin vaihe on tutkimushistoriallisesti vaikeasti tavoitettavissa, kuten kirjoittaja toteaa. Pääosin Suomen ensimmäisen tasavallan ajalle ja aikaisempaankin aikaan palautuvat yritykset työntää sen synty ajassa mahdollisimman kauas taaksepäin glorifioimaan isänmaan menneisyyttä Hockman jättää perustellusti syrjään. Kirjan anti edustaa tässä hyvin punnittua uutta näkökulmaa. Kirjoittajan syy ei ole se, että lähteet, kuten esimerkiksi vuoden 1413 tilitapahtumien kopiot, ovat vaikeita tulkita ja – arvelen – mahdollisesti 1600-luvun kopioijan jollain tavoin ”saastuttamia”: hän on saattanut hyvässä uskossa muokata niitä oman aikansa tietojen ja tuntemusten johdattamana. Hockmanin esittämät vuoden 1442 perustamiskirjeen ajoituksen kriittinen analyysi ja täsmennys ovat vankkoja.

Seuraavassa luvussa Tuula Hockman siirtyy fransiskaanikonventtiin, kaupungin merkittävimpään uskonnolliseen erikoisilmiöön. On vaikea ymmärtää, miksi hän alussa kertoo Kökarissa sijainneen veljien asemapaikan tulleen siirretyksi Raumalle ja muutetun konventiksi. Kohta jää irralliseksi ja perustelemattomaksi, mutta muu osa lukua on hyvin rakennettu. Tosin kuvat Pyhän Ristin kirkon ehtoolliskalkista ja -lautasesta olisivat kaivanneet kuvatekstiä laajemman

esityksen taustoituksineen. Tämän kaltaisiin maamme keskiajan ja uuden ajan alun jalometalliesineisiin kohdistuvaa korkeatasoista väitöskirjaahan puolusti 2007 Visa Immonen. Sen pohjalta olisi ollut helppo muokata lukuun esimerkiksi laatikkomainen tekstiosio.

Hockmanin luku Kahden kirkon kaupunki on pääpiirteissään sujuvasti ja asiantuntevasti kirjoitettu, ja se ottaa hyvin huomioon keskiajan Ruotsin säädösten määrittämän taustan. Sen sijaan luvun aloittaminen kivistä muurattujen kirkkojen ajasta ei ole hyvä ratkaisu. Kirjoittaja sijoittuu tässä Suomen kirkollisen historiakirjoittamisen pitkään perinteeseen, jonka mukaan käsiteltävänä olevan seudun keskiaikaista kivikirkkoa edeltävään puukirkkoon (uusimman tutkimuksen mukaan paremminkin edeltäviin puukirkkoihin) kiinnitetään enintään hajamielisen nyökkäyksen verran huomiota. Olisi ollut perusteltua tarkastella kirkkoyksilöitä tasapuolisemmin. Puukirkot eivät olleet mitä tahansa tilapäiskojuja, vaan aikanaan tärkeä ja arvostettu sekä välttämätön osa pitäjäyhteisöä ja sen elämää niin arjessa kuin pyhänä. Jo siitä, että useimpien seurakuntien puukirkkoajalta on säilynyt varsin vaikuttava määrä korkeatasoisia ja visuaalisesti näyttäviä alttarikaappeja ja niiden osia (useimmiten puuveistoksia) samoin istuinrakenteita ja kastealtaita puhumatta jalometalliesineistä, kirjoista ja tekstiileistä, uskaltaa päätellä, etteivät puusta salvotut kirkkorakennukset nekään olleet vaatimattomia.

Myös suoria osoituksia puukirkkojen vaikuttavuudesta ja korkealaatuisesta rakennustasosta on, kuten Ruotsissa Länsi-Götanmaan Södra Rådan kirkko ja Suomessa Pohjanmaan Salon temppeli, molemmat hyvin tutkittuja ennen tuhoutumisiaan tulipaloissa 2001 ja 1930. Lars Pettersson rekonstruoi Salon dokumentaation pohjalta opus magnumissaan (1987) temppelin vaikuttavat rakenteelliset ja arkkitehtoniset, samoin kuin keskiaikaisen sisustuksen piirteet. Myös säilyneestä arkeologisesta materiaalista voi tehdä johtopäätöksiä: Turun Åbo Akademin tontilta 1998 löydetyt 1400-luvun maalliset puurakennukset näyttävät olleen pääasiallisesti ns. pitkänurkkaisia, salvomattomia tai vain osin salvottuja, jopa eripituisin hirsinurkin – kaiken kaikkiaan laadullisesti huomattavan vaatimattomia. Sen sijaan esimerkiksi Akaan 1400-luvun puolivälissä rakennetun puukirkon hirret veistettiin huolellisesti lyhytnurkkaisiksi ja salvottiin poikkileikkaukseltaan niin tarkasti suorakaiteenmuotoisiksi, ettei vajasärmää ole lainkaan eikä ohut veitsikään sovi hirsien väliin. Tämä, ainakin varovaisesti tulkittuna, kertoo siitä, että puukirkkojen rakentamisessa pyrittiin korkeatasoiseen työhön verrattuna kotiyhteisön talousrakentamiseen. Siksikin Rauman kivisten

kaupunginkirkon ja fransiskaankirkon puiset edeltäjät olisivat ansainneet erillisen ja syventyneen käsittelyn.

Sujuvasti ja edellisten lukujen tavoin hyvin kirjoitettu on Marika Räsäsen esitys pyhästä Franciscuksesta ja hänen kulttinsa muodostumisesta. Erityisen antoisia ovat osiot liikkeen spirituaalisesta ja konventuaalisiivistä samoin kuin fransiskaanien kuvamaailman teologisesta taustasta ja piirteistä. Jaakko Tahkokallion luku taas hahmottaa sääntökuntaan liittyviä asioita pohjoisesta näkökulmasta. Vaikka asiasta ei ole suoranaisia todisteita, käy varsin vakuuttavasti ilmi se, että Rauman konventin emoyhteisö mitä luultavimmin oli Tukholman fransiskaankonventti. Kirjoittaja mainitsee myös maamme säilyneet fransiskaanipyhimyksiä esittävät kulttikuvat, tässä puuveistokset (pyhä Bernardinus Sienalainen ja pyhä Clara). Kun näihin mainintoihin yhdistää Marika Räsäsen mainitseman tunnetun tiedon, jonka mukaan Fransiscusta esittäviä aiheita ei ole Rauman konventtikirkon kalkkimaalaustenkaan joukossa (kaksi muuta järjestön kirkkoa Suomessa, Kökar ja Viipuri, ovat tuhoutuneet niin varhain, ettei mitään tietoja niissä mahdollisesti olleista kalkkimaalauksista ja veistoksista ole säilynyt) voi hiukan hämmästellä, mistä johtuu tämä niukkuus suositun pyhimyksen suhteen. Tätä toki joutuu miettimään muutamien muidenkin pyhimysten osalta. Kiinnostava, joskin vaikea tulevaisuuden tutkimusaihe olisikin suunnata katse niiden keskiajan katolisten pyhimysten kuviin, joita Turun hiippakunnassa ei ole lainkaan samoin kuin sellaisiin, joita on poikkeuksellisen tai "oudon" vähän. Tästä suunnasta voisi tarjoutua tuoreita näkökulmia keskiaikamme visuaaliseen ja teologiseen maailmaan. Asiaa on jo pohtinut Jyrki Knuutila pyhää Olavia koskevassa perusteellisessa ja uraa uurtavassa tutkimuksessaan (2010).

Jaakko Tahkokallio on edellä mainitun lisäksi kirjoittanut perustavaa laatua olevan luvun fransiskaanien kirjakulttuurista Raumalla. Vaativan analyysin perusteella hän on voinut tunnistaa kohtuullisella varmuudella muutamia konventille kuuluneita kirjoja tai oikeastaan sellaisten fragmentteja Kansalliskirjastomme laajasta pergamenttikokoelmasta. Jokunen vihje Rauman konventin kirjastosta on säilynyt jo 1700-luvun lopulta, ja tutkijat kuten Toivo Haapanen ja Ilkka Taitto ovat ansiokkaasti eristäneet arkistoaineistosta hiippakunnan fransiskaaneille kuuluneet kirjat. Tahkokallio puolestaan pureutumalla tähän aineistoon voi nyt viedä tutkimusta syvemmälle huuhtomalla nähtäväksi ne viisi fragmenttia, joiden voi arvella olevan peräisin Rauman konventin omistuksessa olleista kirjoista. Niistä käy ilmi kiinnostavia

seikkoja, kuten se, että kaksi niistä on paljon Rauman konventin perustamisaikaa – 1400-luvun alkupuoli – vanhempia. Ne on, kirjoittajan mukaan, tuotu Raumalle mahdollisesti Tukholman emokonventin kirjastosta.

Lapsuksena lienee pidettävä Tahkokallion lausahdusta, jonka mukaan ”juuri kirjat” ”ovat se fransiskaanikulttuurin puoli josta on säilynyt edes jotain jäänteitä” Turun hiippakunnassa. Toki näin on, jos kulttuuriksi määritellään ainoastaan kirjoitettu teksti, mutta näin niukkaan tulkintaan en yhdy.

Uuden näkökulman Raumaa koskevan historiallisen tutkimuksen piiriin tuo Kirsi Salonen, muun muassa Vatikaanivaltion keskiajan arkistojen ekspertti. Hänen kirjoittamansa luku kirkollisesta oikeusnormistosta ja sen voimassaolosta koko läntisen kirkon alueella sijoittaa vaikuttavalla tavalla yhden Euroopan pohjoisen periferian paikoista, Rauman, eurooppalaiseen kokonaisuuteensa. Harvoin saa lukea näin selkeää ja johdonmukaista esitystä siitä ankarasta mutta kuitenkin inhimillisesti katsoen joustavasta hierarkiasta ja oikeusjärjestelmästä, jonka piirissä kaikki suomalaiset keskiajalla olivat.

Aivan erityisen kiinnostava on Salosen analyysi Vatikaanin niin sanotusta penitentiariaatin arkistosta löytämästään Rauman konventin veljen Petrus Nicolain tapauksesta ja sen käsittelystä 1470-luvun loppupuolella. Tapahtumayön dramaattinen, väkivaltainen ja meluisa tapahtumasarja ei voi olla oudolla tavalla tuomatta mieleen Charles Readen romaanin *The Cloister and the Hearth* (1861) joitakin teemoja. Petruksen kokemus ja jälkiselvittelyt Salosen kertomana samoin kuin Aulikki Vuolan suomennoksena arkiston alkuperäisestä latinankielisestä tekstistä kannattaa lukea!

Keskiajan kalkkimaalausten kentän osaajaksi on viime vuosina ollut nousemassa Katja Fält, Jyväskylän yliopiston taidehistorian oppiaineessa 2012 rakentajamaalauksista (vanhemmalla ja huonommalla termillä primitiivisistä maalauksista) väitellyt tutkija. Hän esittelee, analysoi ja tulkitsee Pyhän Ristin kirkon kuoriholvin kalkkimaalaukset pääosin Emil Nervanderin ja Tove Riskan perustutkimuksiin nojautuen. Tehtävän vaikeus on maalausten nykyinen visuaalinen asu, joka pohjautuu enemmän tai vähemmän – valitettavasti ei tarkkaan voi tietää kuinka laajasti – vuoden 1891 uudelleenmaalaukseen. Sinänsä maalaukset ovat nykyisellään hieno muistomerkki 1800-luvun loppupuolen restaurointi-ideoille, mutta joskus tulee ajatelleeksi, voisiko ainakin osan yrittää saattaa mahdollisimman lähelle alkuperäistä asuaan. Tällöin kirkossa kävijä saisi

mahdollisuuden saada käsityksen siitä, mikä on nykytilan ja ehkä katkelmallisenkin ja huonossa kunnossa olevan alkuperäismaalauksen suhde. Rauman kirkkoon olisi myös hyvä hankkia painettu esite tai näyttö, jossa olisi esimerkiksi alkuperäinen ja nykyinen holvivaippa rinnakkain. Kun ajattelee, kuinka arvostettavalla ja kulttuuritahtoisella tavalla Rauman seurakunta on panostanut ja uhrannut käsillä olevan kirjan tuottamiseen ja painattamiseen, voisi yhtenä seuraavana askeleena olla tämä.

Fält esittelee kalkkimaalaukset tarkasti, Betlehem-aiheen yksityiskohtia myöten. Tässä on kiinnostavia erikoispiirteitä, joista kaksi esimerkkiä. Ensiksikin mukana on ainoastaan aasi kun taas Uuteen testamenttiin palautuvan esityksenteen mukaisista eläimistä härkä puuttuu (asiaan kiinnitti muutama vuosi sitten arvioijan huomion Auli Bläuer). Toiseksi on Jeesus-lapsi maalattu Kalannin kirkon vuosien 1470–1471 maalausten joukosta tehdyn kopion mukaan. Arvelisin syyksi härän poisjättämiseen ja Jeesus-lapsen vaihtamiseen olleen alkuperäisen maalauskokonaisuuden huono kunto yhdistettynä ”vapaasti assosioivaan” restaurointiperiaatteeseen. Ainakin arvioijaa kiehtoo ajatus kuorimaalausten aiheiden tutkimushistoriallisesta analyysistä: mitä kaikkea muuttui ja mitä ei restaurointiprosessin aikana alkuperäisestä nykytilaan.

Toisen pääluvun, Reformaatio, aloittaa Tuula Hockmanin johdanto, jossa Rauman ajanjakso 1520-luvulta vuosisadan lopulle ja jesuiittojen, kuten raumalaisen Johannes Jussoilan, toiminnan lopulliseen tukahduttamiseen, nivotaan erinomaisesti Ruotsin kuningaskunnan yleiskehitykseen. Hockman nostaa myös esiin äsken esille tulleen ja siksi toistaiseksi vähän tunnetun suomenkielen kieliopin, joka ehkä liittyy vastareformaatiojärjestön piirin toimintaan tai oikeastaan toiminnan edellytysten luomiseen.

Jesse Keskihon kirjoitus Rauman koulusta purkaa perustellusti vanhoja, pääosin paikallispatrioottisia käsityksiä kaupungissa tapahtuneesta lasten opetuksesta. Muun muassa verotukseen liittyvien kymmenyssääntöjen perusteella hän kykenee osoittamaan, että itse asiassa vasta 1700-luvulla komean latalalaisnimensä *Collegium Raumense* saanut laitos olikin kaupunkiseurakunnan koulutupa, jossa opetuksesta vastasi kirkkoherra. Tämä ei toki kumoa tietoa, jonka mukaan fransiskaanikonventeissa kaikkialla annettiin opetusta omalle väelle. Kirjoittaja antaa myös tiiviin ja täysipainoisen kuvan laajemmin Turun keskiaikaisen hiippakunnan opetuksesta. Se edelleen vahvistaa hänen esittämänsä uutta tulkintaa ja sijoittaa koululaitoksen niin sanotusti

kartalle. Myös pedagogisista, didaktisista ja oppikirjallisista seikoista muodostuu oiva kuva.

Seuraavat kolme lukua on omistettu 1500-luvun Rauman niin sanotulle Westhin koodeksille. Maria Kallio aloittaa kuvailemalla lyhyesti nidoksen kodikologiaa sinänsä hyvin asiatiedot esiin tuoden. Luvun editointiin olisi kuitenkin tullut kiinnittää huomiota: ei esimerkiksi ole hyvä aloittaa tekstiä ilman johdantoa pudottamalla lukijan eteen sarja koodinumeroita. Laajin luvuista on Kaisa Häkkisen ja Tanja Toropaisen kirjoitus Westhin koodeksista ja liturgisen suomenkielen alkuvaiheista. Ennen Mikael Agricolan kolmea painettua kirkkokäsikirjaa vuodelta 1549 – Käsikirja, Messu ja Passio – käytettiin viriävässä reformatorisessa jumalanpalveluselämässä käsikirjoituksia ja käännöstekstejä lähinnä ruotsin- mutta myös latinankielisiin teksteihin lisättyinä päälle- tai ylikirjoituksina. Koodeksin tekijä, kopioija tai omistaja – Häkkisen ja Toropaisen ilmaisu on tässä altis tulkinnoille – oli Mathias Johannis Westh, joka oli ennen kuolemaansa 1549 Rauman kappalainen ja koulumestari. Muuten hänen elämänvaiheitaan tunnetaan vain vähän.

Kirjoittajat sanamukaisesti ja kuvaannollisesti avaavat koodeksin perin pohjin sijoittaen sen asiantuntevalla tavalla Suomen vanhan kirjallisuuden kokonaisuuteen. Tässä käy muun muassa ilmi, että vaikka Westhin ja Agricolan teksteissä on samaa, kielellisiä eroja on paljon. Osa Westhin kielenkäytön erikoisuuksista näyttää kytkevän käsikirjoituksen Rauman seudulle, mutta ei niin, että sitä voisi pitää ”Rauman murteen dokumenttina”, kuten joskus on tulkittu.

Häkkisen ja Toropaisen artikkeli on sekin kirjan vankkaa antia yhdessä Jorma Hannikaisen kirjoittaman koodeksin lauluja koskevan osion kanssa. Kirkkolauluja käsittelivät osin jo hekin, mutta liturgisen musiikin näkökulmasta Hannikainen tietenkään perehtyy asiaan syvällisimmin. Tässäkin sijoitetaan kirjan teeman yksi alateema laajempaan kokonaisuuteen. Erityisen hyödyllisiä ja mieluisia lukijalle ovat nuottivertailut. Hannikainen voikin loppusanoinaan yhtäältä todeta, että 1540-luvun lopulla luotiin osin nykypäivään asti ulottuva pohja suomenkieliselle kirkkomusiikille. Toisaalta Westhin koodeksissa on harvinaisuuksia, joita muissa reformaatioajan käsikirjoituksissa ei ole.

Keskiaikaan kuuluvasta kirkkojen sisustuksesta on valittu erikoiskäsittelyn kohteeksi puuveistokset ja kirkon tunnettu alttarikaappi (tämäkin toki puuveistoksilla varustettu). Kirjoittaja on Elina Räsänen, Pyhä Anna Itse Kolmantena -aiheista Helsingin yliopistossa väitellyt, Kalannin Barbara-alttarikaappia tällä hetkellä tutkiva ja keskiajan

kuvanveiston tuntemuksen huippuasiantuntijaksi hyvää vauhtia kehittyvä taidehistorioitsija. Rauman kaupunginkirkon puuveistosaineistosta ei suoranaisesti tiedetä mitään, mutta eri todisteet yhteenlaskettuina olen arvellut siellä olleita veistoksia ja alttarikaappeja tulleen sen hylkäämien jälkeen siirretyiksi entiseen fransiskaanien Pyhän Ristin konventtikirkkoon, so. nykyisen kaupunginkirkkoon. Niiden joukossa on voinut olla kirkon helmi, koko maamme keskiaikaisen alttarikoristekannan yksi parhaiten säilyneistä ja hienoimmista kaapeista, pääaiheenaan Räsäsen luonnehdinnan mukaan Maria taivaallisena puolisona.

Uutena luonnontieteellisenä tietona on tehtyjen dendrokronologisten tutkimusten perusteella se, että kaapin rakenteessa on ainakin yksi paneeli, joka on muita osia hiukan varhaisempi. Tämä seikka lienee tekstiilin puutteen takia jäänyt lyhyeksi maininnaksi, mutta vaatii tulevaisuudessa syvän analyysin niin paneelin puumateriaalin, ajoituksen maalauskoristelun kuin kaappiin "istumisen" näkökulmista. Niin erikoinen tämä piirre on. Alttarikoristeen matka Raumalle on saanut Räsäsen maalauspuolelta merkintöjä koskevissa selvityksissä uusia näkökulmia. Kun aiemmin eversti Michel Jordanin on katsottu tuoneen sen ryöstösaaliina Itä-Preussissa raivonneesta sodasta 1628–1629, näyttää nyt siltä, että lahjoitukseen liittyikin kaupungin kirkkoherra Gregorius Clementis Finno. Moni asia on silti vielä avoin – yhtenä se, miksi 1600-luvulla Ruotsin itäosaan Suomeen näyttäisi tuodun keskiajalta peräisin olleita alttarikaappeja, kun taas länsiosaan, siis nykyiseen Ruotsiin, puolestaan uuden ajan alkupuolen alttarikoristuksia. Vai onko kyse näköharhasta? Ja minkälainen on tilanne muualla Pohjolassa?

Kirjan viimeisen pääluvun Sotien ja rakentamisen vuodet aloittaa pääkirjoittajan Tuula Hockmanin historiateksti niistä monimutkaisista ja usein vaikeasti lähestyttävistä teemoista, jotka liittyvät 1500-luvun lopun ja 1600-luvun alun kirkolliseen elämään. Tässäkin tekijä pystyy sijoittamaan pienen Rauman kaupungin näkökulmat laajaan, pohjoiseurooppalaiseen tai Itämeren alueen kokonaiskuvaan. Yhtäältä hän selvittää perinpohjaisesti niukkojen lähdetietojen perusteella Rauman kirkkoherrojen ja kirkkojen vaiheet mutta myös kuninkaiden ja kuningaskuntien kehityksen.

Elina Räsäsen tarkastellessa keskiajalle palautuvan kirkonsisustuksen vaikuttavinta antia, käsittelee Tuija Tuhkanen yhtä asiantuntevasti ja kiehtovasti Pyhän Ristin kirkon (ja ehkä samalla kaupunginkirkon) epitafeja noin puolen vuosisadan ajalta, vuoden 1600

tienoilta vuoteen 1653. Rauman suhteen tähän todella on varaa, sillä tuskinpa missään muussa Suomen vanhassa kirkossa on yhtä vaikuttavaa kokoelmaa varhaisen luterilaisen ortodoksian ajan (siis Upsalan kokouksen jälkeen) muistomerkkejä. Toki sellaisia hyvinkin on ollut, ainakin Turun tuomiokirkossa, mutta ei meidän päiviimme säilyneitä. Tuhkasen väitöskirja kymmenen vuoden takaa on yhdessä hänen muiden töidensä kanssa luonut erittäin vahvan pohjan luterilaisen ajan kirkonsisustuksen tutkimukselle, jonka kypsää näytettä kirjoitus nyt edustaa. Yhdessä esimerkiksi Hanna Pirisen kanssa hän on ansainnut paikkansa ”vanhaluterilaisen” ajanjakson taidehistorian osaajien pienessä ryhmässä.

Tuhkanen taustoittaa vankasti yhden maamme kuuluisimmista muistotauluista, joka tehtiin Rauman pormestarin tyttären, heinäkuussa 1572 ruttoon menehtyneen Margareta Jussoilan muistoksi. Maalauksen vaikuttava teksti ja aiheet, kuten härän vetämät ruumisrattaat, on kiinnostanut tutkijoita jo pitkään. Onkin täysin perusteltua, että aihe valittiin kirjan kansikuvaksi. Myös muut työt saavat asianmukaisen esittelyn ja taustoituksen. Erillisessä luvussa Tuhkanen analysoi lisäksi Pyhän Ristin kirkon noin vuodelta 1625 olevan saarnatuolin, joka on yksi maamme vanhimmista yhdessä Hattulan, Kaarlelan ja Naantalien sekä ehkä Östersundomin (arvioijan varovainen tulkinta) laitteiden kanssa. Tuhkasen kirjoituksen antia täydentää hyödyllinen pohdiskelu saarnatuolin asemasta vanhemman luterilaisen ajan teologiassa ja kirkossakäynnissä.

Kuten alussa totesin, Reima Välimäki kirjoittaa seurakuntaa koskevista varhaisimmista historiatöistä. Artikkelit on osa historiankirjoituksen historiaa, joka aiheellisesti ja ansiokkaasti on saamassa yhä vahvistuvan osan historiatieteen alalla. Onkin hämmästyttävää, kuinka paljon on mahdollista havaita uusia asioita, kun seuraa vanhoja ja monesti tuttuja teemoja, avattavan ja purettavan. Tämä eritoten kun käytetään hyväksi nykyajan silmissä katkelmalliset ja hajanaiset ”muistettavat merkinnät” ja muut edes jossain määrin kootut maininnat 1500- ja 1600-luvuilta. Ne, yhdistettyinä yhtäältä laajempaan varhaiseen historiankirjoitukseen ja toisaalta myöhempään systemaattisempaan, useimmiten painettuihin historiateksteihin, avaavat helposti mahdollisuuden ymmärtää omat sidonnaisuutemme ja monesti ennakkoluulomme. Hyvänä esimerkkinä tästä on Jesse Keskihon artikkelin yhteydessä mainittu *Collegium Raumense* -ilmiö, jonka luonteen kirjoituksen luettuaan ymmärtää mielestäni ratkaisevasti aikaisempaa

paremmin. Voikin sanoa, että tällaisesta paikkakunnan tai alueen historiatutkimuksen historiallisesta tutkimuksesta – ei siis ainoastaan aikaisempien töiden ylimalkaisesta mainitsemisesta – tulisi muodostua normi kaikille paikallis- ja muille erityiskohteiden tutkimuksille. Tämän mukaisesti sen paikkakin olisi luontevimmin kirjan alussa, ei lopussa. Kirjojen myyvyysnäkökulmat kuitenkin ahdistanevat historiatoimikuntia: kuvitellaan, ettei lukijoita saa väsyttää kuiviksi kuvitelluilla teksteillä, joten ne sijoitetaan häveliäästi loppusivuille. Ehkä sentään voisi luottaa lukijaan tai ainakin antaa hänen tehdä päätös. Jos ei jaksakaan lukea, voi aina hypätä yli myöhempiin ja kiinnostavampiin lukuihin.

Kirjan tekstiosuuden päättää Tuula Hockmanin selvitys niistä maaomistuksista, jotka joutuivat fransiskaanikonventilta kruunulle ja pappilalle 1500-luvulla. Voi vain todeta, että kovin pienellä alueella pääosa konventin taloudellisesta toiminnasta näyttää tapahtuneen: kolme taloa ja ehkä hiukan yli kolmekymmentä niittyä noin 20 km kanttiinsa olevalla Satakunnan alueella Rauman ympäristössä. Omistusselvityksen perusteella kirkkoarkkitehtuurin ja kirkkojen koristelua koskevista hankinnoista kiinnostunut arvion kirjoittaja johtuu hämmästellen kysymään: mistä konventti saattoi 1500-luvun alussa saada varat arkkitehtonisesti korkeatasoisen komean kivikirkon suunnitteluun, rakentamiseen ja koristamiseen? Monet seurakunnatkin (esimerkiksi Rauman seurakunta) yli sadan laskettavine talomäärineen ja pysyvine verotuloineen joutuivat antautumaan niiden rakentamistyön saattamisessa loppuun tai monesti luovuttamaan jopa ennen hankkeen aloittamista. Ovatko konventin lahjoitus- ja almutulot todella voineet riittää vai onko jotain, mitä ei ole tutkimuksessa otettu tai voitu lähteiden puuttuessa ottaa huomioon?

Kysymykset johtavat laajemmin esimerkiksi seuraavaan: minkälaisilla taloudellisilla edellytyksillä piti Turun hiippakunnan seurakuntien ylipäätään olla varustettuja, jotta ne saattoivat käynnistää kivikirkon rakentamishankkeen katolisessa Turun hiippakunnassa? Toistaiseksi ei kukaan ole lähtenyt tarkastelemaan asiaa esimerkiksi retrospektiivisesti niiden tunnettujen pitäjäkohtaisten talolukujen perusteella, joita on säilynyt 1530-luvulta lähtien. En uskoisi sellaisen työn olevan aivan hyödytön aihe esimerkiksi ahkeralle ja innostuneelle pro gradu -työn tekijälle.

Samalla kun halusin jo alussa kiittää siitä, että kirjan tekemiseen on osallistunut monta eri alojen asiantuntijaa, joilla kullakin on omakohtainen alansa tutkimuskokemus, joudun kuitenkin vielä kerran panemaan

merkille tietynlaisen hajanaisuuden. Nykyaikaisittain sanottuna artikkelit eivät, ainakaan riittävästi, ”keskustele toistensa kanssa”, vaan lukija joutuu itse rakentamaan kokonaiskuvan. Voi tietysti sanoa, että tämä kai onkin lukijan tehtävä, mutta en ole aivan loppuun asti samaa mieltä. Monesti keskustelemattomuuden ongelmat saattavat nimittäin olla varsin delikaatteja. Esimerkkinä sellaisesta on nykyisen kivistä muuratun Pyhän Ristin kirkon rakentaminen ja vihkiminen. Se on jokseenkin varmasti tapahtunut 1510-luvulla, kuten kirjassa todetaan, mutta asiassa on mutkia. Hockmanin mukaan vihkiminen olisi liittynyt Turun piispan vierailuun kaupungissa (s. 13–14, 44) ja saman toteaa Fält (s. 85 viitaten Pentti Lempiäisen tutkimuksiin). Toiselta puolen Tahkokallio (s. 55) kertoo, etteivät fransiskaaneljet olleet Turun piispan määräysvallassa. Samansuuntaisesti Salonen huomauttaa (s. 65), ettei Turun piispalla ollut valtuuksia piispantarkastusten pitämiseksi Rauman fransiskaanihuostarissa. Tässä olisi tutkijoilla hyvä paikka vertailla tietojään, tuloksiaan ja tulkintojaan esimerkiksi esittämällä kysymyksen, voidaanko ylipäätään käyttää Turun piispan mahdollisia ja varmoja vierailuja Raumalla todistamaan Pyhän Ristin kirkon vihkimisestä.

Näihin pohdintoihin voi päättää erinomaisen, poeettisella otsikolla varustetun historiateoksen *Risti ja lounatuuli* arvostelun. Kirja on vahva osoitus keskiajan ja uuden ajan nuoren ja keskipolven tutkijoiden kyvyistä, taidoista ja halusta kurottua pitkälle.

Markus Hiekkänen, Professori
markus.hiekkanen[at]helsinki.fi